

VI, 1

PHŒNIX

april 1960

Bulletin uitgegeven door het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap
EX ORIENTE LUX

REDACTIE

H. J. FRANKEN, H. DE MEULENAERE, L. DE MEIJER, L. VANDEN BERGHE

Redactie-adres: Nekkersberglaan 1f, Gent, België.

Administratie: EX ORIENTE LUX, Noordeindsplein 4a,
Leiden

INHOUD

De nieuwe Redactie — I — Over de derde opgravingscampagne te Soleb (1959-1960) — II — Jozef aan de Nijl — III — Twee en twintigste Campagne te Oegarit-Ras Sjamra. Een nieuw spijkerschrift — IV — De Nederlandse Archeologische Expeditie naar Deir 'Allā — V — Nogmaals het verdrag van Assarhaddon.

DE NIEUWE REDACTIE

Met vol vertrouwen op hun kennis en organisatievermogen heeft het Bestuur van Ex Oriente Lux de redactie van Phœnix in handen gesteld van de bovengenoemde geleerden. Zij hebben alle vier de nauwste betrekkingen met archeologen en filologen, zodat snelle en juiste berichtgeving bij voorbaat verzekerd is. Dat drie van hen Belgen zijn, zal door ieder die op dit gebied een nauwe samenwerking tussen Noord en Zuid wenst, met vreugde worden begroet.

Namens het Bestuur:

Leiden, april 1960

B. A. VAN PROOSDIJ, voorzitter

Afb. 1. Deze ivoren knop van een waaier is gevonden in graf 17 gedurende de laatste week van 1959. In het vochtige zand verschilde zijn kleur nauwelijks van de beenderen, waar hij tussen lag. Bovendien was zijn toestand zodanig, dat hij slechts in stukken en brokken verwijderd kon worden. Het gelukkige resultaat der bemoeiingen van Mevrouw Schiff Giorgini en Robichon toont de afbeelding.

De volledige waaier heeft den vorm der hiëroglief gehad. Hij werd bekroond door een struisvogelveer en de greep zal van kostbaar hout, bijvoorbeeld ebbenhout, geweest zijn. De ivoren knop is gesneden in den vorm van een vrucht, die gedragen wordt door een bloemkelk. De linkerlob is niet teruggevonden. Boven en beneden den kelk is een verticale kolom tekst, die naar links gericht is. Hij deelt ons mede, dat de waaier bestemd was „voor de *ka* van den koninklijken boodschapper naar de steden van . . .”, wiens naam Iwoenamón (*iw.w-n-imn*) luidde. Zulk een waaier was een kenteken van hogen rang en de gelukkige bezitters ervan lieten zich steeds ermee afbeelden, zelfs wanneer zij in biddende houding werden voorgesteld.

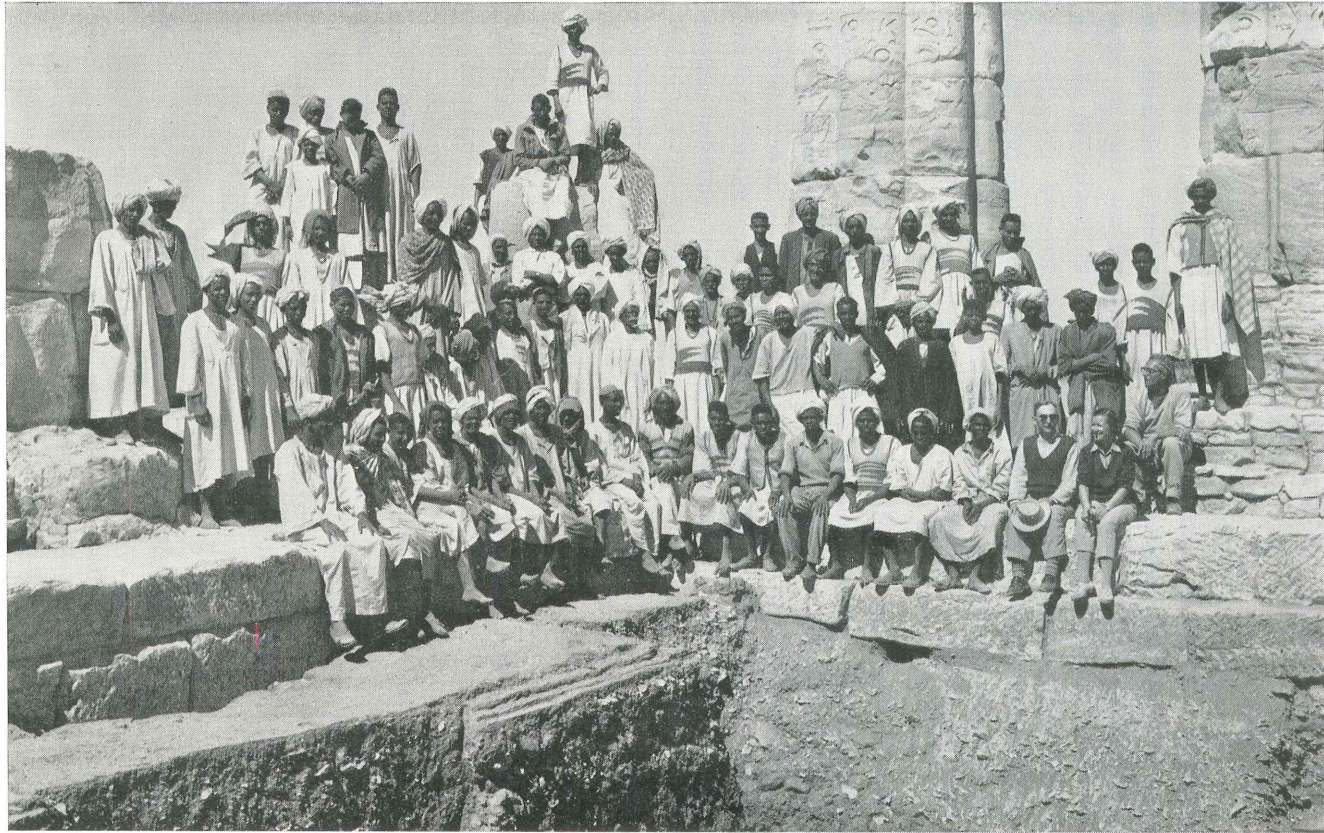
I—OVER DE DERDE OPGRAVINGSCAMPAGNE TE SOLEB (1959-1960) ¹⁾

De tempelcomplexen te Karnak zijn zo uitgestrekt, dat de Egyptische Oudheidkundige Dienst een aparten directeur heeft aangesteld voor de onderhoudswerkzaamheden. Ongeveer een halve eeuw geleden bekleedde de Fransman Georges Legrain deze functie en het is dan ook voor de hand liggend, dat vooraanstaande bezoekers door hem werden rondgeleid door de grootse bouwvallen, die aan zijn zorgen waren toevertrouwd. Zo gebeurde het, dat hij den componist Camille Saint-Saëns de tempel liet zien. Daarbij wees hij dezen laatste telkens weer op datgene, wat hij gedaan had. Ten slotte vond Saint-Saëns dit welletjes en vroeg, met Franse hoffelijkheid: „En de farao's, wat hebben die gedaan?”

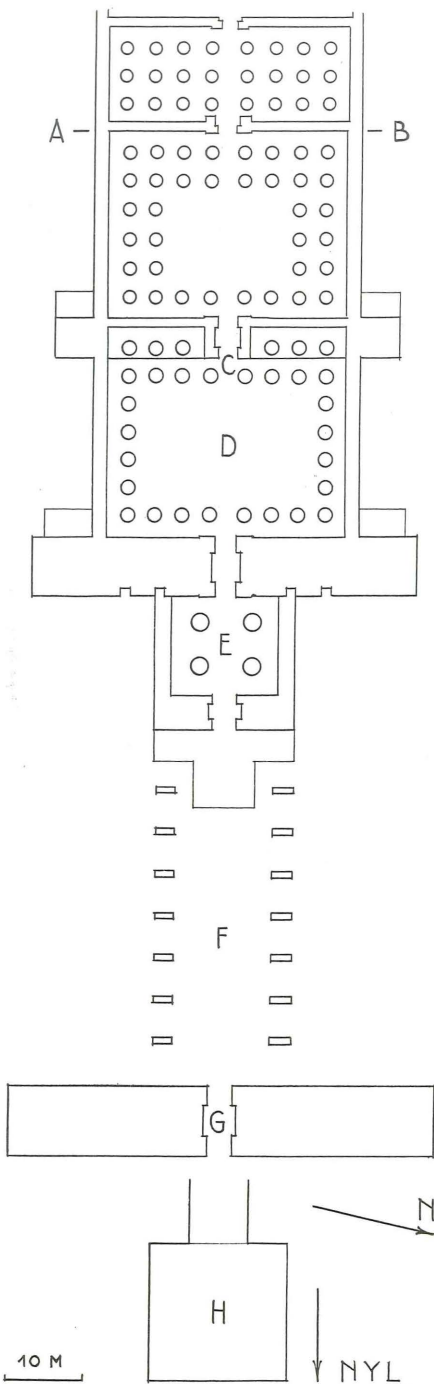
Nu door de opgraving van Mevrouw Michela Schiff Giorgini (Afb. 2) het grootste gedeelte van den tempel te Soleb onderzocht is, zullen wij trachten te vertellen, wat de farao's hier tot stand gebracht hebben. Daarbij moet datgene, wat westelijk van muur A-B (Afb. 3) gelegen is, buiten beschouwing blijven. Want hier zal een volgend maal gegraven moeten worden.

De open voorhof ten oosten van genoemde muur is, tientallen eeuwen geleden, te gronde gegaan. Door een onstuimigen waterstroom uit de woestijn, zoals dat ook nu nog wel eens voorkomt, zijn de fundamenten ondermijnd en de muren en zuilen als een kaartenhuis in elkaar gestort. De resten ervan liggen nog dwars door en over elkaar in den kuil, dien het water achterliet. De oostelijke muur, die dezen voorhof afsloot, is toen wel geschokt tot in de fundamenten, maar juist deze laatste hebben stand gehouden (Afb. 4). Zij waren van meer dan gewone stevigheid, want oorspronkelijk droegen zij een tempeltoren of pylon. Daarom steekt aan den noord- en zuidzijde deze muur ook uit. Deze pylon werd gebouwd door Amenophis III (1397-1360 v. Chr.), en eveneens op zijn bevel afgebroken. Waaruit blijkt dit? De met inschriften versierde bovendrempel (Afb. 5) van de pylonpoort is gedeeltelijk teruggevonden. Bovendien garanderen ons de inscripties van den hof (Afb. 6) beoosten dezen tempeltoren, dat dezelfde farao deze colonnade tot stand heeft gebracht. En terwijl hier de naam van den god Amon overal is weggebeiteld, vertoont de drempel geen spoor van deze zuivering, die waarschijnlijk op naam van zijn opvolger, Amenophis IV of Achnaton, gesteld zal moeten worden. Terwijl wij dus zien, dat een zelfde koning niet aarzelt een tijdens zijn regering opgericht bouwwerk te laten afbreken, zelfs in het verre Nubië, is er iets, dat misschien nog merkwaardiger is: men legt een gedeelte van de versiering der vroegere deuromlijsting

* Vervolg op Phœnix V, 1 (mei 1959), 71-82.

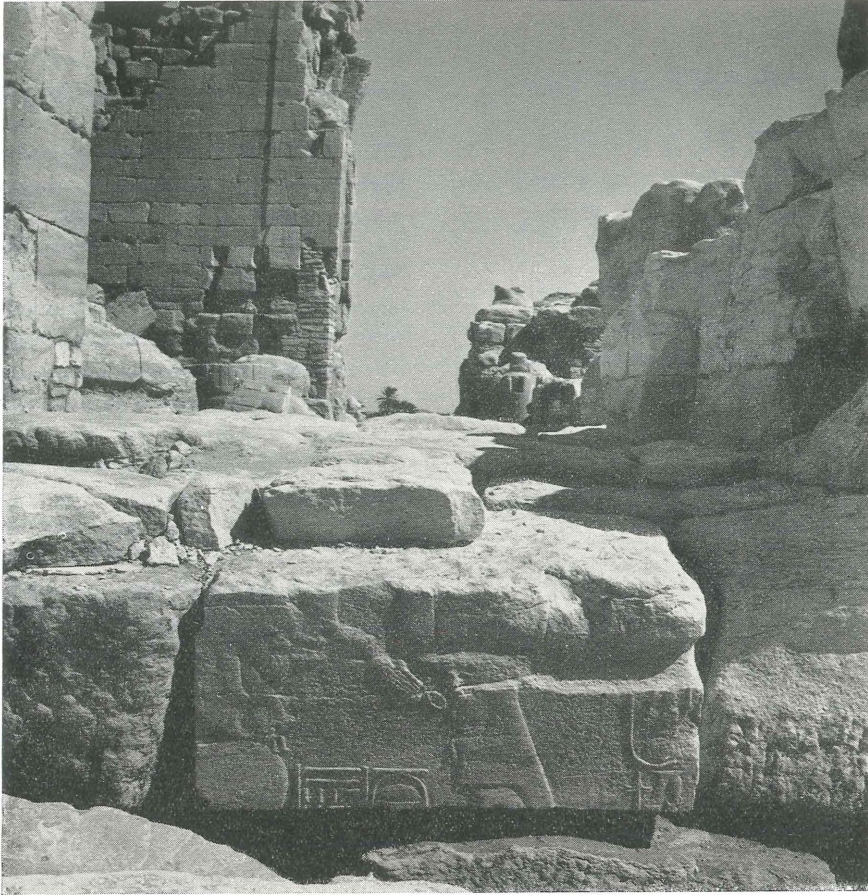

Afb. 2. Groepsfoto van degenen, die tot het einde der derde campagne hebben gewerkt. In de eerste rij, geheel rechts, zit Mevrouw Schiff Giorgini, achter haar de directeur der opgraving, Robichon. De foto toont den noordwestelijken hoek van hof D (Afb. 3), die ook op afbeelding 7 zichtbaar is. [Tweede van rechts op de eerste rij de auteur, *noot van de Redactie*]

Afb. 3. Plattegrond van den tempel te Soleb door Clément Robichon.

De letter H duidt de kade aan, waar in de oudheid de schepen meerden. Evenals elders zal de kade door een kanaal met den Nijl verbonden geweest zijn. G staat in den toegang van den eersten pylon. Hierop volgde een dubbele rij van granieten ramen, aan weerszijden van F. Over een platform bereikte men de zaal E, waarvan een foto te vinden is in Phœnix IV, 1 (april 1958), bl. 12. Op den groten pylon volgt een zuilenhof, waarvan een opname in noordelijke richting te zien is in afbeelding 7. C duidt de plaats aan, waar de bovendrempel van afbeelding 5 gevonden is. Dan komt een zuilenhof, die geheel verwoest is. Wat boven de letters A-B ligt, is nog niet opgegraven; zie Phœnix IV, 1 (april 1958), bl. 8. De afstand van het begin van kade H tot muur A-B is ongeveer 165 meter.

Afb. 4. Men kijkt hier midden uit de zaal beoosten A-B naar den Nijl, dus door den toegang naar hof D. Onder de blokken op den voorgrond is het middelste versierd met een reliëf voorstellende, hoe de valkenkoppige zonnegod farao Amenophis III het levensteken reikt. Dit blok is afkomstig van een vroegere bouwperiode en het is ondersteboven geplaatst. Links achter ziet men de noordelijke helft van den groten pylon.

onder het plaveisel van den nieuwen hof. Hier zij volstaan met de opmerking, dat in de fundamente van dezen hof verschillende blokken zijn gebruikt, afkomstig van deze voorafgaande constructie. Aldus heeft men blijk-

Afb. 5. Gedeelte van den bovendrempel gevonden bij C. Deze drempel, afkomstig van een voorgaande fase in den bouw van den tempel, lag met de reliëfzijde naar beneden, zorgvuldig ingepast tussen andere blokken, die niet versierd waren. De steen was vrijwel geheel verpulverd, zodat het slechts mogelijk was hem bij kleine brokken om te keren. In het midden, onder de cartouches van Amenophis III, is een vaas zichtbaar, met een stop in den vorm van een ramskop. Deze plengvaas wordt door den koning vastgehouden met de rechterhand. Het gezicht van den farao is nog vrij duidelijk te onderscheiden.

baar willen vastleggen, dat het nieuwe uit het oude is voortgekomen.

De bouw van hof D is kennelijk in twee stadia verlopen: eerst werd de pylon vervangen door een toegang geflankeerd door drie zuilen, later werd hiervoor een colonnade van vier en twintig zuilen geplaatst. Maar onder het midden van den hof, richting noord-zuid, bleken nog de resten van verschillende voorafgaande periodes bewaard te zijn (Afb. 7). In een sleuf werden een zestal eenvoudige verblijven gevonden. Hun vloer was van gestampte aarde en zij zullen waarschijnlijk, voorzover zij boven den grond hebben uitgestoken, met palen en riet zijn afgedekt. De ronde stookplaats was nog aanwezig. Aan den zuidkant strekte deze sleuf zich uit tot buiten den huidige tempel. Op grond van gevonden scherven is het zeker, dat hier de mensen gehuisd hebben, die in de primitieve nekropool begraven zijn; zie Phœnix V, 1 (mei 1959), 80. Toen de Egyptenaren hun eerste heiligdom ter plaatse vestigden, hebben zij deze sleuf gedicht en er op enkele plaatsen bomen in geplant. In het midden van den hof zijn, onder het plaveisel, aanzienlijke resten over van de fundamenten ener stenen poort en van een tichelstenen omwalling. Deze laatste gaat dus nog vooraf aan den door Amenophis III gebouwd en afgebroken pylon, maar het is niet met zekerheid te zeggen, of deze constructie ook zijn werk is geweest. Wel is gebleken, dat aan den afgebroken pylon een kade voorafging, waarvan een groot deel is teruggevonden onder de vier zuilen van zaal E. Tegelijk met de toevoeging van zuilenhof D werd een nieuwe pylon gebouwd, die nog voor een deel overeind staat. Met voorbijgaan van andere veranderingen kan men zeggen, dat toentertijd het kanaal vóór de kade werd gedempt; op een ander tijdstip werd de tempel uitgebreid met zaal E. Aan deze gaat, in oostelijke richting, een platform vooraf en, in de oudheid, een dubbele rij granieten rammen (F). Dan kwam een monumentale poort of beter een flinke pylon (G). Op korten afstand daarvan heeft men toen een nieuwe kade aangelegd, mooi en stevig gebouwd, van 18 bij 18 meter (H).

Dit alles is blijkbaar tot stand gebracht in de bijna veertigjarige regering van Amenophis III. Zeker, het is bekend, dat Toetanchamon de beide beroemde leeuwen, eertijds te Soleb en thans in het Brits Museum, heeft laten voltooiën. Maar alles wat hier gebouwd is, stamt duidelijk van zijn groten voorouder, die op nog geen twintig kilometer van hier, te Sedenga, een kleinen tempel voor zijn gemalin Teje liet oprichten. Dit alles getuigt van zijn grote belangstelling voor de Nubische kolonie, maar de onlogische, of toch zeker onpraktische, opeenvolging der verschillende stadia, waarin de tempel te Soleb gebouwd is, moet ons tot nadenken stemmen. Kennelijk zijn wij nog niet zover, dat wij begrijpen, waarom „de goede god Nebmaître”, zoals hij heet, steeds nieuwe en ingrijpende veranderingen in den tempel liet aan-

Afb. 6. Dit blok, in het puin gevonden, vertoont een zeer merkwaardige voorstelling. Geheel rechts is het hoofd van koning Amenophis III te zien, getooid met de rode kroon van Beneden Egypte. Vóór hem is een veel kleinere mannelijke figuur zichtbaar, met den rechterarm opgeheven. Links ziet men twee boten. De bovenste bewaart nog, uiterst links, de resten van een knielend persoon. In het onderste schip knielt de farao, wederom getooid met de rode kroon; hij houdt met de rechterhand een slegel vast, waarmee hij een pin in den grond (?) slaat. De beide geknielde mannen vóór hem bieden hem een zelfden slegel aan, terwijl de functionaris achter hem de handen naar beneden uitstrekt. Deze scènes behoren ongetwijfeld tot het ritueel van het *sed*-feest of koninklijk jubileumfeest, maar hun betekenis is duister.

Afb. 7. Gezicht op zaal D, in noordelijke richting. De stenen blokken, afkomstig van een toegangspoort reeds bestaande voordat de zuilenhof werd gebouwd, liggen waar de letter D staat aangegeven. De tichelstenen muur links behoort bij deze poort; zie Phoenix V, 1 (mei 1959), bl. 81 voor den toestand vóór de opgraving. Door het gat in den muur ziet men den bodem van enkele der verblijven, die aangelegd waren in een sleuf. Een ronde stookplaats is zichtbaar; erboven, donker gekleurd, een vrij diep gat. Onder den uit twee lagen steenblokken bestaanden vloer van hof D is rechts boven den muur van tichelsteen een nog oudere lemen vloer bewaard; zie ook afbeelding 2. De basis der beide overeind staande kolommen is door ons hersteld in kleine stenen, uit het puin afkomstig.

brengen. Dit steeds weer wijzigen van den oorspronkelijken opzet is oeroud in het Nijldal; zo werd bijvoorbeeld het plan der pyramide van Cheops herhaaldelijk veranderd. Het zal niet zo eenvoudig zijn, te achterhalen, wat de drijfveer van dit alles is geweest. Want hoewel de stenen spreken, reppen de Egyptische teksten hierover met geen woord.

Soleb, februari 1960

JOZEF M. A. JANSSEN

II—JOZEF AAN DE NIJL

J. Vergote, *Joseph en Égypte. Genèse chap. 37-50 à la lumière des études égyptologiques récentes*, Louvain-Leuven, 1959 = *Orientalia et Biblica Lovaniensia* III.

Er is wel geen lezer van „Phoenix”, die niet ooit geboeid en geïntrigeerd is geweest door het Bijbelse bericht over Jozef in Egypte. Enkele jaren geleden heeft Dr. J. M. A. Janssen de gelukkige gedachte gehad deze belangstelling op een aantal punten tegemoet te komen in een bijdrage aan ons „Jaarbericht” (V/14, p. 63-72). Thans laat wederom een Egyptoloog een publicatie over zijn naamgenoot verschijnen, ditmaal een heel boek van de hand van Professor Vergote.

Men denke niet gering van de voorstudies, die de auteur heeft moeten ondernemen alvorens hij zijn werk kon samenstellen. Er is immers vrijwel geen detail in de betreffende hoofdstukken van Genesis te vinden, waarover hij niet zijn licht ontsteekt. Een helder schijnend licht, waarin met zorg resultaten van anderen samengebundeld zijn met eigen naspeuringen.

Zo kan men bij voorbeeld zich oriënteren over de handel in gommen en harsen en over bekerwichelarij, Zafnath Paäneach en landbouwpolitiek, dromen en huisarrest, het gouden ambtscollier en de ideale leeftijd, het land Rameses en Jakobs balseming. Titels en beroepen, uitroepen en formules, alles passeert de grondige revue.

De schrijver beperkt zich echter geenszins tot de onderdelen. Zijn onderzoek mondt uit in enkele opzienbarende conclusies. Naar zijn mening laten de feiten zich het beste verklaren, als men het volgende aanneemt. Ten tijde der Negentiende Dynastie redigeerde Mozes de oorspronkelijke vorm der geschiedenis van Jozef, wiens loopbaan zich in de voorafgaande Dynastie afspeelde.

Hoe zij ook over deze gevolgtrekkingen mogen denken, zeer velen zullen de Belgische hoogleraar met reden dankbaar zijn voor dit rijk gedocumenteerd en mooi uitgegeven boek.

M. HEERMA VAN VOS

III—TWEE EN TWINTIGSTE CAMPAGNE TE OEGARIT-RAS SJAMRA EEN NIEUW SPIJKERSCHRIFT

Reeds nu kan men zich een voorlopig beeld vormen van de twee en twintigste Campagne te Oegarit-Ras Sjamra, dank zij twee „typisch Franse” omstandigheden.

De eerste is dat „Franse opgravingen” een staatszaak zijn en onder toezicht van de Minister van Onderwijs staan. Zo bestaat er een *Commission des Fouilles*, onder wier toezicht alle opgravingen, van Pakistan tot Chili toe, resorteren. Secretaris van deze commissie is de onze lezers wel bekende Franse archaeoloog André Parrot. In het dagblad *Le Monde* van 7 April j.l. geeft deze een overzicht van de Franse activiteit over de gehele wereld op archaeologisch gebied, en schrijft over de opgraving te Ras-Sjamra het volgende:

„Najaar 1959 heeft de heer Cl. Schaeffer, geholpen door Mevrouw Schaeffer en de heren Courtois en Kuss, het opgravingsterrein van Ras Sjamra heropend, aan de kust van de Middellandse Zee en op Syrisch grondgebied. Twee sectoren zijn onderzocht, de ene, aan de peripherie van de stad, heeft ons een handelswijk doen kennen, door een aardbeving gestoord, met majesteitlijke grafkelders, ongelukkigerwijze dikwijls geschonden. De andere zône, ten Zuiden van de stad, heeft de belangrijkste ontdekking opgeleverd van deze twee en twintigste campagne. Temidden van een uitgebreide woonwijk, is een groot gebouw aan het daglicht gekomen, waarvan de gevel aan een openbaar plein gelegen was. In twee van zijn zalen ontdekte men een van de belangrijkste verzamelingen in Akkadisch spijkerschrift van de veertiende en dertiende eeuw voor Chr., lexica, woordenboeken, hymnen, brieven, contracten. In een ander huis waren weer andere tabletten opgestapeld, in een alfabetisch spijkerschrift deze keer.”

EEN NIEUW ALPHABET

De tweede omstandigheid is, dat in de *Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, één der afdelingen van het *Institut Français*, de leden wekelijks mededelingen doen van hun laatste wetenschappelijke ontdekkingen. De heer A. Virolleaud, die ook reeds de ontcijfering van het alfabet van Ras Sjamra op zijn naam heeft staan, sprak op 19 Februari j.l. over een der bovengenoemde teksten. *Le Monde* van 20-21 Februari j.l. gaf hiervan het volgende verslag:

„De heer Charles Virolleaud heeft een document voorgelegd, dat zopas gevonden werd door de heer Schaeffer gedurende de opgravingen te Ras-

Sjamra. Dit alfabet toont aan dat er, in de oude en belangrijke stad Oegarit, naast het spijkerschriftalfabet van dertig letters, gekend sedert 1929, een ander schrift bestond, eveneens in spijkerschrift, dat echter niet meer dan twee en twintig letters telde.

Dit tweede alfabet, hoe verwant het ook mag zijn aan het alfabet van dertig letters, omvat een zeker aantal tekens die alle nieuw zijn. Daarenboven is de betekenis van het schrift niet hetzelfde. Immers, in tegenstelling tot het bestendig gebruik van al de scriba's die het spijkerschrift gebruikten, beginnen de lijnen rechts en niet links. Welnu, deze kenmerken zijn aanwezig in het kanaänese of fenicische schrift.

Het kanaänese alfabet en het nieuwe alfabet van Ras-Sjamra vertonen, volgens de heer Virolleaud, twee uitzichten van een zelfde schrift, dit soort van stenographie dat de Feniciërs uitgevonden hebben voor de noodwendigheden van hun handel en waarvoor zij de elementen ontleend hadden aan hun burens, de Babyloniërs en de Assyriërs.

De opgravingen te Ras-Sjamra hebben schitterend aangetoond dat de bewoners van Oegarit scholen bezaten waar de studie van de schriftsystemen en de letterkenden van Mesopotamië zeer ver doorgedreven werd".

Bij de discussie deelde de heer Cl. Schaeffer, zelf ook lid van de Académie mede, „dat er nog twijfel bestaat over het juiste aantal letters van het nieuwe alfabet van Ras-Shamra, dat nochtans zeker lager is dan 30, zoals de heer Virolleaud heeft aangetoond. In verband met de plaats waar het alfabet uitgevonden is geworden, is hij van mening dat men Mesopotamië zou moeten uitsluiten, waar noch de Sumeriërs, noch de Akkadiërs of Babyloniërs, noch de Assyriërs ooit een alfabetisch schrift gebruikt hebben. Het alfabet is ofwel een aanpassing van het alfabet, besloten in het hiërogllyphensysteem van de Nijlvallei, dat de Egyptenaren echter nooit hebben kunnen ontsluiten, ofwel een nieuwe uitvinding. Het alfabet is, in elk geval, uitgevonden geworden in één van de intellectuele centra van het „geografische" Syrië, in de loop van het tweede millennium vóór onze tijdrekening. De twee spijkerschriftalfabetten van Ras-Sjamra, die nu bekend zijn, zijn de best gedateerde (XVe-XVIIe eeuw vóór onze tijdrekening) en wellicht de oudste nu gekende.

Herodotus, die goed ingelicht was over deze aangelegenheden door zijn reizen in Babylonië en Egypte, geeft duidelijk te kennen (Hist. V, 58 sq.) dat de Grieken hun alfabet van de Feniciërs gekregen hebben. Ter herinnering aan deze oorsprong, duiden zij de alfabetische letters aan met de naam „*phoinikeia*".

v. P.

IV—DE NEDERLANDSE ARCHEOLOGISCHE EXPEDITIE NAAR DEIR 'ALLĀ (TRANSJORDANIË)

Op 4 januari 1960 begon de Nederlandse Archeologische Expeditie het opgravingswerk te Deir 'Allā¹). Dit plaatsje is genoemd naar een *tell* in het Jordaandal, die ligt vlak bij de plaats waar het dal van Zerqa uitmondt in het Jordaandal. De tell is ongeveer 30 meter hoog, de top ligt 200 meter beneden de zeespiegel. De omvang aan de voet is ongeveer 200 meter in het vierkant. Deze heuvel is bij de archeologen bekend wegens het zeer grote aantal potscherven dat op het oppervlak ligt, en bij oud-testamentici wegens de veronderstelling die men bij moderne geografen van het Heilige Land vindt, dat dit het oude Sukkoth is. De scherven aan de oppervlakte dateren voor het overgrote deel uit de zevende eeuw v. Chr. sporadisch vindt men wat vroegere scherven, b.v. uit de late Bronstijd (afb. 15 en 16 op blz. 32).

Het doel van de expeditie is een chronologisch onderzoek. Er wordt een intensief onderzoek ingesteld naar de stratigrafie van deze geheel uit klei opgebouwde heuvel, en de gevonden voorwerpen worden bestudeerd in verband met deze stratigrafie, teneinde daarvan de relatieve chronologie vast te stellen.

De Expeditie is in elk opzicht voorspoedig geweest. Er is gegraven aan de noordelijke zijde van de *tell*, in een vak van 30 bij 10 meter en daarbij aansluitend langs de helling in de sleuf, welke bedoeld is een voorlopig onderzoek te zijn naar de oudere lagen. Terwijl wij in enkele silo's, die behoren tot door erosie vande *tell* verdwenen strata, aardewerk uit de Perzische periode hebben gevonden, hebben wij in de sleuf de vroege IJzertijdlagen bereikt. Met deze lagen zijn wij gekomen op ongeveer tweederde van de totale hoogte van de *tell*.

Behalve het onderzoek op de *tell* is door een van de leden van ons team een oppervlakteonderzoek ingesteld in de naaste omgeving. Dit onderzoek heeft vele gegevens opgeleverd betreffende de geschiedenis van de plaats, en er is onder meer een klein Arabisch dorpje gevonden dat stamt uit de middeleeuwen. De bewoners hebben de *tell* gedurende enkele eeuwen als begraafplaats gebruikt, en voordat wij in ongestoorde lagen kwamen moesten wij vele tientallen graven opruimen. Deze graven hebben ons wel enige tijd opgehouden, maar anderzijds een mooie collectie metalen en glazen armbanden, ringen, oorkingen en kralen opgeleverd, die verwantschap vertonen met versierselen die thans nog door sommige Bedoeïenvrouwen wor-

¹) De expeditie, die bekostigd wordt door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek te 's-Gravenhage, staat onder auspiciën van de Theologische Faculteit van de Rijksuniversiteit te Leiden.

den gedragen. Daarnaast vonden wij fragmenten van geglazuurd aardewerk (Afb. 8).

Ons grote vak van 30 bij 10 meter werd verdeeld in drie vakken van gelijke grootte. Toevalligerwijs bleek bij het voortgaan van het werk, dat de archeologische situatie in elk vak totaal verschillend was.

Ons hoogst op de *tell* gelegen vak, het meest costelijke, bevatte een zeer

Afb. 8. Aardewerk uit het middeleeuws kerkhof op de *tell*.

ingewikkelde stratigrafie, met een reeks silo's die bleken te behoren tot huislagen, die niet meer op de heuvel aanwezig zijn. Deze silo's hebben dikwijls het verband in lagere strata verstoord, maar ze hebben het voordeel dat aardewerkgroepen van verdwenen lagen hier nog onvermengd bewaard zijn. Hier deden wij voor het eerst de ontdekking, dat de huizen geen fundamente hebben, maar eenvoudig op het bestaande oppervlak zijn gebouwd.

In het middenvak belandden wij in een geheel andere situatie. Hier bleek men op een bepaald moment een terrein te hebben vrijgemaakt, door de daaropstaande huizen af te breken, om een grote put te graven, die een doorsnede heeft van 8 meter. Hoe diep de put is, hebben we nog niet kunnen ontdekken. De put is in de loop der tijden weer dichtgeraakt (niet opzettelijk

dichtgegooid als de cisterne te el-Gib) en de bovenste laag die de put ten slotte afdekte was een dikke kleilaag, waarop een huis werd gebouwd. Doordat de onderlaag echter uit los materiaal bestond, boog de kleilaag in het midden door, en daardoor kwamen de muren zo scheef te staan, dat het huis in elkaar stortte, waarbij brand ontstond.

Men zou de put voor een cisterne kunnen aanzien, maar wat daarvan het

Afb. 9. Deel van de cisternewand en profielwand, waarin in doorsnede het verzonken huis te zien is.

doel kan zijn geweest is onopgehelderd. Een andere verklaring kan zijn dat de bewoners van de stad door een vijand binnen de muren waren opgesloten, en daardoor geen water konden krijgen. In een wanhopige poging groeven zij een enorm gat om te trachten bij het grondwater te komen. Indien dit zo is, dan zou de put meer dan 25 meter diep kunnen zijn. Nu is de klei van Deir 'Allā bijzonder hard. Sporen van een bekleding met een pleisterlaag hebben wij nog niet gevonden. Wel staat vast dat eenmaal tenminste de put opnieuw is uitgediept, waartoe men langs de rand een kleimuurtje bouwde, waarachter de uitgebaggerde modder werd gegooid. Tevens werd bij die gelegenheid nog een vloer van kalk om de put gemaakt, waarmede regen-

water werd opgevangen en in de put geleid. Het geheel kan echter onmogelijk gediend hebben voor een permanente watervoorziening. De heuvel vertoont op vele plaatsen grote scheuren, die vele meters diep gaan, en ontstaan moeten zijn door de schokken, die van tijd tot tijd voorkomen in het dal. In bepaalde gevallen hebben wij kunnen nagaan, dat die scheuren ontstaan zijn, terwijl de stad nog bewoond was. Ook door de put lopen enkele

Afb. 10. Aardewerk uit de 6e en 7e eeuw v. Chr. van de tell.

grote scheuren, en het is vrijwel uitgesloten, dat een waterreservoir, aangelegd in deze klei, een lang leven beschoren was (Afb. 9).

In ons derde, het meest westelijke vlak, troffen wij een straatje aan, dat langs een muur liep, die precies op de scheiding van onze vakken gebouwd was. Deze muur diende om het uitgegraven puin van de put op z'n plaats te houden. Aan de overkant van de straat liggen huizen. Wij ontdekten, dat het straatje in de loop der jaren steeds hoger werd, waarschijnlijk door de klei, die bij regens van de muren droop. Wij stelden in ons vak een verhoging van ten minste anderhalve meter vast. Dit moet zijn gevolgen hebben gehad voor de huizen die langs de straat stonden. Inderdaad bleek dat verschillende malen de bewoners er toe waren overgegaan, hun vloeren aanzienlijk hoger te maken, hetgeen natuurlijk betekent, dat ook ramen en deuren en daken

verhoogd moesten worden. Hoe diep de oudste delen van de muren ten slotte begraven waren, weten wij nog niet, maar het hoogteverschil tussen de laatste fase en de laagste die wij tot nu toe bereikten is meer dan twee meter.

In de sleuf troffen wij een geheel andere situatie aan. Vrijwel onmiddellijk ontdekten wij een van de reeks stadsmuren, niet de laatste die er geweest moet zijn, maar uit de vroegere IJzertijd, en beter bewaard dan vroegere stadsmuren, waarvan wij de sporen vonden. Deze muur is op een bepaald moment opzettelijk doorbroken, en men heeft een ronde toren in de muur ingevoegd, die aan beide zijden van de muur uitsteekt. Merkwaardigerwijs zijn er op deze plaats aan de binnenkant van de muur geen huizen tegen gebouwd. Op een lager niveau vonden wij meerdere stadia van stadsmuren.

Op een nog dieper niveau kwam een aantal smeltovens tevoorschijn. Wij wisten reeds lang, dat er smeltovens moesten zijn, omdat in alle lagen en overal aan de oppervlakte van de tell metaalslakken worden gevonden. Het blijkt, dat deze ovens, die van kleitichels werden gemaakt, maar een enkele keer konden worden gebruikt, waarna ze herbouwd moesten worden; de hitte was te groot voor de klei, die doorbrandde en tot puin verging. De ovens liggen aan de noordzijde van de stad, waar men het volle profijt kon hebben van de noorden winden. Het gehele gebied van de ovens en stadsmuren is vol grote scheuren en zelfs aardverschuivingen, waardoor het onderzoek sterk bemoeilijkt wordt.

Het onderzoek heeft een groot aantal, ten dele nog onbekende, aardewerkvormen opgeleverd. In vele opzichten komt het aardewerk overeen met dat uit Palestina, maar er zijn ook vele verschillen, die er op duiden dat Deir 'Allā gelegen heeft op de grens van twee verschillende gebieden. Het meest opvallend zijn de terracotta's, waaronder een groot aantal koppen van dieren, en de zgn. astarte's in een van de Palestijnse verschillende uitvoering.

Er is zeer intensief gezocht naar de plaats van het kerkhof uit de IJzertijd, maar in de plaats van de door ons gewenste graven hebben wij slechts een zeer groot kerkhof uit de eerste eeuwen van het christendom kunnen vinden. Ofschoon een onderzoek van dit kerkhof zeer de moeite waard zou zijn, hebben wij daarvan afgezien, omdat zulk onderzoek niet tot het doel van de expeditie behoort.

Deir 'Allā, maart 1960

H. J. FRANKEN

V—NOGMAALS HET VERDRAG VAN ASSARHADDON¹⁾

In een vorige aflevering van „Phœnix” (IV/2, 1958, p. 66v) werd reeds kort melding gemaakt van een verdrag van Assarhaddon (681-669 v. Chr.), maar de redactie heeft nu aan mij gevraagd dit verdrag nogmaals, en dan iets uitvoeriger, aan de orde te stellen. Aan dit verzoek wil ik graag gevolg geven, omdat dit verdrag, of beter deze vazalverdragen, van de koning Assarhaddon zeker onder de belangrijkste vondsten van de laatste tijd op het terrein der Assyriologie gerangschikt moeten worden. De tabletfragmenten, waaruit dit verdrag weer zo goed als geheel kon worden gereconstrueerd, werden gevonden in Nimroed, de moderne naam voor de plaats waar een de belangrijke Assyrische stad Kalhu, het in de Bijbel (Gen. 10 : 11v.) bekende Kalah, heeft gelegen.

In een lange reeks van opgravingscampagnes, te beginnen in het jaar 1949, hebben de Engelse opgravers onder de bekwame leiding van Mallowan hier vele ruïnes weer blootgelegd en daarbij regelmatig prachtige vondsten gedaan. De tabletten, waarop gedeelten van het verdrag waren geschreven, werden in de zesde campagne van 1955 aan het daglicht gebracht, toen men gebouwen in de Zuid-Oostelijke hoek van de opgravingsheuvel reinigde en in een gebouw ten Noorden van de Nabû-tempel Ezida, in een troonzaal, tussen resten van verbrand meubilair, 350 fragmenten van tabletten aantrof. Nog tijdens de campagne slaagde de philologe van het opgraversteam, Mej. Barbara Parker, er in vast te stellen dat het fragmenten van verschillende, maar ongeveer eensluitende, teksten betrof, en kon zij één dezer teksten, die van het verdrag van koning Assarhaddon van Assyrië met Ramataja van Urukabarna, reconstrueren. Dit tablet (Afb. 11) bleek in tweeërlei opzicht een unicum: in de eerste plaats wordt het in grootte (45,8 bij 30 cm) enkel geëvenaard door het Londense tablet K 4349, blijkens het nummer afkomstig uit de grote bibliotheek van de Assyrische koning Aššurbanipal (668-631 v. Chr.) in Niniveh, en in de tweede plaats is het de langste verdragtekst waarover de Assyriologen beschikken. Vooral het laatste punt maakt deze tabletten zeer belangrijk, en met bekwame spoed heeft D. J. Wiseman van het Department of Western Asiatic Antiquities van het Brits Museum de publicatie aan de vakwereld er van ter hand genomen en in het begin van 1958 heeft hij in het tijdschrift *Iraq* (XX/1) zijn bewerking van het verdrag aan de vakwereld voorgesteld.

In vele opzichten is dit een uitstekende publicatie geworden met een wel korte, maar zeer rijke inleiding, mooie foto's van enkele tabletten, uitste-

¹⁾ De volgende afkortingen zijn gebruikt in het artikel: ABL — Harper, *Assyrian and Babylonian Letters*; IAKA — R. Borger, *Die Inschriften Assarhaddons Königs von Assyrien*; AfO — Archiv für Orientforschung.

Afb. 11. Verdrag van koning Assarhaddon met de vazal Ramataja van Urakazabarna, gesloten met de bedoeling de troonopvolging van Assurbanipal, konings zoon, veilig te stellen. (672 v. Chr.)

Illustrated London News, 3 Jan. 1959, p. 27

kende copieën van de teksten en een overzichtelijke tabel met de plaats van de verschillende fragmenten in de tekst. Voor dit pionierswerk kunnen wij alleen maar bewondering hebben, en toch treft ook het werk van Dr Wiseman, wat zo menigmaal het pionierswerk ondankbaar maakt: het materiaal is zo veel, dat onnauwkeurigheden bijna onvermijdelijk zijn en de moeilijkheden in de teksten zijn zo groot, dat zij bij een eerste poging niet alle opgelost kunnen worden. Iedere Assyrioloog, die later de teksten ter hand neemt, heeft echter reeds het werk van Dr Wiseman om zich tegen af te zetten, zijn problemen zijn daardoor in verhouding veel minder dan die, waarmee de pionier te kampen heeft gehad en bijgevolg zal het hem zeer waarschijnlijk gelukken op verschillende punten verder te komen dan Dr Wiseman in zijn werk gekomen is, maar dit neemt niet weg dat wij Dr Wiseman zeer dankbaar moeten zijn voor de snelle wijze waarop hij het de Assyriologen mogelijk heeft gemaakt de studie van de vazalverdragen van Assarhaddon ter hand te nemen.

Dr Wiseman heeft kunnen vaststellen dat er behalve het reeds genoemde verdrag van koning Assarhaddon met Ramataja van Urukazabarna nog acht andere verdragen in de fragmenten schuilgaan, die alle gelijke inhoud hebben, maar telkens met een andere stadvorst afgesloten zijn. Deze vorsten, Tuni van Elpa, Burdadi van Karzitali, Humbareš van Nahšimurta, Hatarna van Sikrisi, Larkutla van Zamu'a en drie andere, wier naam verloren ging, zijn ons helaas onbekend, maar hun rijkjes moeten zeker ten Oosten van Assyrië gezocht worden. In een inscriptie van Assarhaddon (Borger, IAKA 54, episode 15) wordt echter wel melding gemaakt van Ramateja van Urakazabarna en van hem verteld dat hij tezamen met twee andere stadsvorstjes uit het gebied der Meden met geschenken (grote paarden en blokken lapislazuli) de hulp van Assarhaddon inroept tegen enkele andere stadsvorstjes in dat gebied, bij welke gelegenheid Assarhaddon met hen een verdrag sluit. Ramataja van Urukazabarna is dus een vazal van de Assyrische koning en derhalve zullen ook de andere vorstjes wel dezelfde status gehad hebben.

Over de motieven, die Assarhaddon tot het sluiten van het verdrag gebracht hebben, licht de tekst van het verdrag ons wel niet direct in, maar op grond van verschillende gegevens in historische teksten kunnen wij hierover wel enige vermoedens uiten. De verdragen zelf betreffen de troonsbestijging van Assurbanipal in Assur en van Šamaš-šum-ukîn in Babel. Nog tijdens zijn regering wil Assarhaddon de troonopvolging van zijn zoons, en speciaal van Assurbanipal, in Assur veilig stellen en hij wil door middel van dit verdrag de vazallen verplichten bij mogelijke verwikkelingen en opstanden, die zich daarbij kunnen voordoen, de zijde van de door hem aangewezen opvolgers te kiezen. Kennelijk hebben zijn eigen bittere ervaringen na de

dood van zijn vader Sanherib en de moeilijkheden, die hij bij de aanvaarding van de troon had ondervonden, of misschien zelf had veroorzaakt, hem hier toe gebracht.

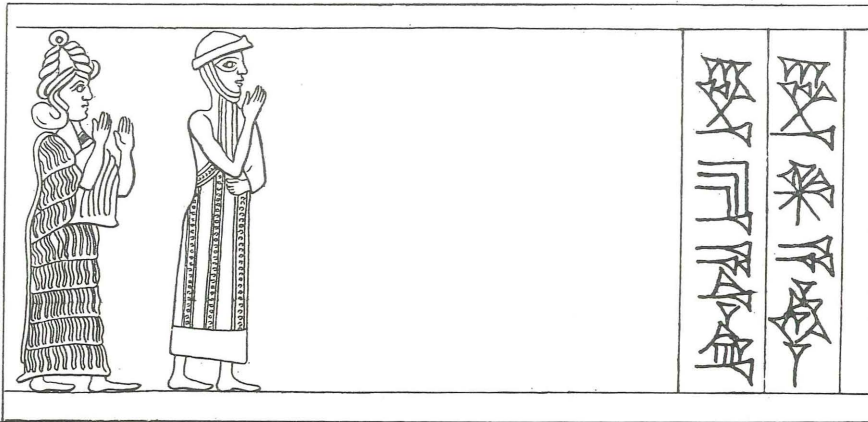
Over deze gebeurtenissen, waarvan ook de Bijbel (II Kon. 19, 36v) nog een herinnering heeft bewaard, is veel geschreven en een laatste poging enig licht op deze waarschijnlijk met opzet duister gemaakte episode te laten vallen, kunt U vinden in het tweede deel van het proefschrift van de Nederlandse Assyrioloog Dr R. Borger. Over de tijd, waarin het verdrag gesloten is, zijn wij tamelijk goed ingelicht. Het verdrag zelf is gedateerd 16 Ijjar 672, genoemd naar het eponymaat van Nabû-bêl-uşur, wat goed overeenstemt met de datum 12 Ijjar van hetzelfde jaar, die aan het begin van de Annalen van Assurbanipal (col. I, 8-22) als tijdstip voor het bijeenroepen van de vazallen in de stad Tarbiş wordt genoemd, om deze ten overstaan van de goden een verdrag te laten bezweren. Verder spreekt een inscriptie van Assarhaddon (Borger, IAKA, p. 71v) over de restauratie van een paleis in de stad Tarbiş, terwijl deze inscriptie gedateerd is op 18 Ijjar van het Eponymaatsjaar van Nabû-bêl-uşur, de stadhouder van Dûr-Şarrukka, „toen men een eed zwoer betreffende Assurbanipal, de kroonprins”.

Naar de redenen, waarom Assarhaddon juist dit tijdstip uitkiest kunnen wij slechts gissen. Staat de verdragsluiting in verband met de plannen van Assarhaddon een veldtocht tegen Egypte te ondernemen en wil hij hiermede elke poging van opstandige figuren om tijdens zijn afwezigheid een greep naar de macht te doen, voorkomen? Zijn vriendelijke houding jegens Babel, dat door zijn vader Sanherib was verwoest, heeft hem onder de priesters zonder twijfel veel vijanden bezorgd! Het is echter ook heel goed mogelijk, dat de bekende Naqia-Zakûtu, de grootmoeder van Assurbanipal en gemalin van Sanherib, de drijvende kracht is achter deze verbondsluiting en dat deze haar zoon Assarhaddon zo ver heeft weten te krijgen, dat hij met achterstelling van de andere zoons Assurbanipal tot kroonprins van Assyrië aanstelt. Dat de opvolging van Assurbanipal haar erg hoog gezeten moet hebben, weten wij uit een ander fragment van een verdragtekst (ABL 1239), waar zij zelf ten gunste van Assurbanipal een verdrag gesloten heeft met de andere zoons van Assarhaddon, de rijksgroten en het gehele volk.

Het uiterlijk van alle verdragen is, voorzover wij kunnen nagaan, in alle gevallen gelijk aan dat van Assarhaddon met Ramataja van Urukazabarna, waarvan Wiseman een prachtige foto heeft gepubliceerd (Iraq XX/1, pl. I, tegenover p. 2) (Afb. 11). Dit tablet, genummerd ND 4327 en 45.8 bij 30 cm groot, heeft vier kolommen op de voor- en vier kolommen op de achterzijde van het tablet.

Op driekwart hoogte van de voorzijde zijn drie zegelafrollingen aange-

bracht, waarbij het middelste zegel verticaal, en aan weerszijden daarvan de beide andere horizontaal zijn afgerold. Dat middelste zegel (Afb. 12), het kleinste van de drie en 2.5 bij 1.7 cm groot, is het zegel van de god Assur, dat blijkens de tekenvorm van het bijschrift uit oud-Assyrische tijd dateert. Het zegel stelt voor twee figuren: een aanbeddende man en een hem volgende smekende godin, die beiden over een lege ruimte kijken naar het verticaal aangebrachte bijschrift, dat luidt: „Van de god Assur, van de tempel van de stad (d.i. Assur)”. Opmerkelijk is hierbij, dat de zittende god, tot wie de adorant zich gewoonlijk wendt, niet is afgebeeld, maar dit moet wel verband houden met het feit, dat dit zegel van de god Assur zelf is. Langs de bovenkant van de voorzijde van het tablet over alle kolommen heen loopt

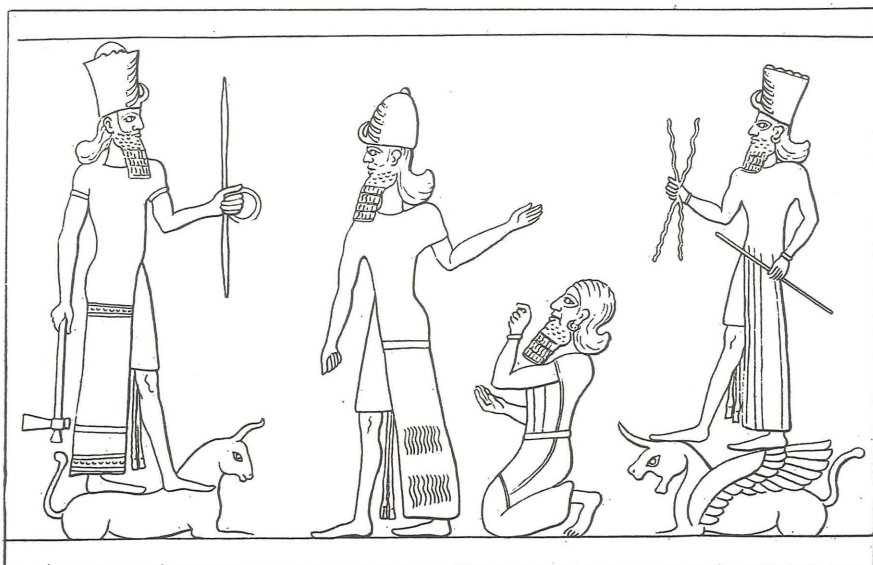
Afb. 12. Zegel van de God van Assur, detail van Afb. 11, *o.c.* p. 26.

een regel, die dit zegel resp. de oorkonde, waarop dit zegel is afgerold, beschrijft en waaruit het grote belang van deze zegelafrolling blijkt. Deze regel luidt: „Het zegel (de zegelafrolling) van de god Assur, de koning der koningen, de heer der landen, dat niet veranderd mag worden; het zegel, resp. de zegelafrolling, van de machtige vorst, de vader der goden, waartegen men geen aanspraken kan laten gelden”.

Het rechts hiervan afgebeelde zegel (Afb. 13) is van middelassyrische herkomst, maar helaas is de inscriptie hierop niet meer te ontcijferen en bijgevolg is het niet uit te maken, aan welke middelassyrische koning dit zegel eenmaal heeft toebehoord. Het ligt echter voor de hand hierbij aan Tiglatpileser I of Tukulti-Ninurta I te denken, terwijl, naar de mening van Dr Wiseman, ook de afbeelding op dit zegel op Tukulti-Ninurta zou wijzen. In de voorstelling op dit zegel, die gemakkelijk gereconstrueerd kan worden, zien wij links een god, staande op een liggend dier (misschien een stier)

met in zijn linkerhand de staf met de ring en in zijn rechterhand een bijl. Voor deze god staat een andere god, die een knielende man bij hem introduceert, terwijl hierachter een andere god is afgebeeld, weer staande op een liggend gevleugeld dier, en met in zijn rechterhand een staf en in zijn linkerhand het bliksemsymbool, dat deze god identificeert als de god Adad.

Het links afgebeelde zegel (Afb. 14) tenslotte is het zegel van koning Sanherib, de vader van Assarhaddon. De voorstelling op het zegel toont ons

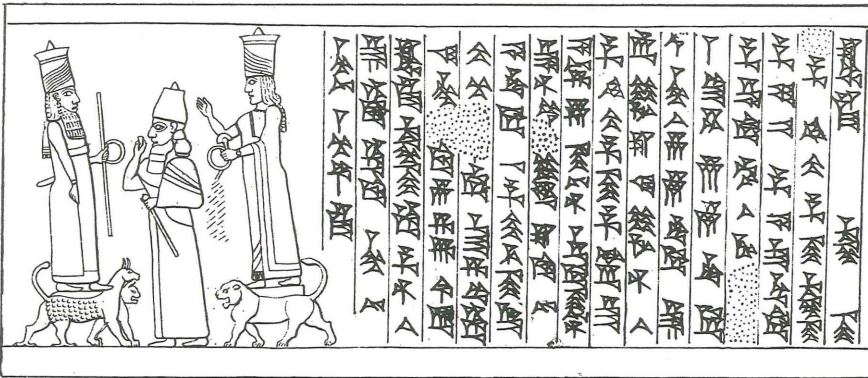

Afb. 13. Middelassyrisch zegel, detail van Afb. 11, o.c. p. 26.

blijkens de inscriptie de goden Assur en Ninlil tegenover elkaar met tussen hen in de koning, met het gelaat gericht naar de god Assur. De god Assur, die staat op een draak en een leeuw, houdt in zijn linkerhand de staf met de ring, terwijl zijn rechterhand los neerhangt. De godin Ninlil staat op een brullende leeuw, en houdt in haar linkerhand een ring, terwijl zij haar rechterhand opheft in gebeds- of zegenhouding. De koning houdt in zijn linkerhand een knots en heft zijn rechterhand, met iets ondefiniëerbaars er in, omhoog. De inscriptie van dit zegel luidt: „Zegel der lotsbepalingen, waarmede Assur, de koning der goden, het lot van de Igigi, de Anunnaki, de hemel, de aarde en de mensheid verzegelt. Al wat hij verzegelt, wordt niet veranderd (gelezen *in-<nen>-ni*). Degene, die het verandert, mogen Assur, de koning der goden, en Ninlil tezamen met hun kinderen met hun geduchte wapenen doden. Ik, Sanherib, de koning van het land Assur, de vorst die

U vereert — degene, die mijn geschreven naam verdelgt, dit zegel van Uw lotsbepalingen wegneemt, verdelg zijn naam en zijn zaad uit het land”.

De wijze, waarop dit verdrag gezegeld is, is uniek in de Assyrisch-Babylonische wereld. De zaak, waarover het verdrag handelt, moet voor Assarhaddon bijzonder veel betekend hebben. Door het verzegelen met drie uit verschillende perioden van het Assyrische rijk afkomstige zegelcylinders betreft hij symbolisch het oud-Assyrische, het midden-Assyrische en het nieuw-Assyrische rijk bij de verdragsluiting. Hier bespeuren wij reeds iets van het streven naar volledigheid, dat wij straks in het verdrag op vele plaats zullen tegenkomen. In de combinatie van deze drie zegels blijkt overduidelijk de indrukwekkend hoge ouderdom en de stabiliteit van het Assy-

Afb. 14. Persoonlijk zegel van Sanherib, detail van Afb. 11, o.c. p. 26.

rische rijk, aan welks voortbestaan de vazallen moeten medewerken. Maar hoe indrukwekkend ook de voorgeschiedenis van een dynastie, bij elke troonswisseling ontstaat er even een onzekere situatie, die Assarhaddon door middel van dit verdrag reeds bij voorbaat hoopt te bezweren. Vragen wij ons tenslotte nog af waarom Assarhaddon niet zijn eigen zegel, maar dat van Sanherib als „dynastiek zegel” gekozen heeft voor de laatste tijd van het Assyrische rijk. Hier kunnen wij weer enkel gissen, maar mogelijk had hij het vermoeden, dat het zegel van Sanherib meer tot de verbeelding van de vazallen zou spreken dan zijn eigen zegel, dat er ongetwijfeld geweest is.

A. *De aanhef van het verdrag.* De eerste 12 regels geven de namen der verdragspartners, die ik hier ontleen aan het verdrag van Assarhaddon met Tuni van Elpaja, daar het verdrag met Ramataja hier een nogal afwijkende, anakoloethisch lopende tekst heeft. Deze aanhef luidt: „Het verdrag, dat Assarhaddon, de koning van het heelal, de koning van Assur, de zoon van

Sanherib, de koning van het heelal, de koning van Assur, aangaat met Tuni, de stadvorst van Elpaja, zijn zonen, zijn kleinzonen, met het land Elpaja, zijn soldaten, zijn strijdkrachten, allemaal, groot en klein, zoveel als er zijn, vanaf het Oosten tot het Westen, overal waar Assarhaddon, de koning van Assur, het koningschap en de heerschappij uitoefent — met U, Uw zonen, Uw kleinzonen, die na de sluiting van het verdrag tot in lengte van dagen geboren zullen worden”.

B. *Opsomming der goden*. In de regels 13-24 volgt nu een opsomming der goden, ten overstaan van wie het verdrag gesloten wordt, terwijl in de regels 25-40 een nog iets uitgebreider opsomming van dezelfde goden wordt gegeven, maar nu als de goden bij wie het verdrag wordt bezworen en die bijgevolg garant staan voor het verdrag. Opmerkelijk is echter, dat de „sterren” (Jupiter, Venus, Saturnus, Mercurius, Mars en Sirius), die bij de eerste opsomming het eerst worden vermeld, in de tweede opsomming geheel ontbreken. Aan het hoofd van de goden staat uiteraard Assur, „de vader der goden, de heer der landen” (r. 25), waarop de goden in groepen worden vermeld: eerst de oude Sumerische trias Anu, Enlil en Ea, vervolgens de oude Semietische goden Šin, Šamaš en Adad, waarna de goden van Babel Marduk, Nabû, Nusku, Uraš en Nergal volgen. Aan het hoofd van de opsomming der godinnen staat Ninlil, die sedert Assur met de god Enlil wordt vereenzelvigd als diens gemalin wordt vermeld, waarna terstond Šeru’a volgt, de oude gemalin van deze god. Vervolgens komen de moedergodin MAIḪ, de Ištar van Nineveh en de Ištar van Arbela, bekende godinnen van het Assyrische rijk. In beide opsommingen vinden wij het streven naar volledigheid, want de eerste opsomming besluit: „de goden, die hemel en aarde bewonen, de goden van Assur, de goden van Sumer en Akkad, de goden der landen allemaal”, terwijl de tweede opsomming eindigt: „alle goden van Assur, alle goden van Nineveh, alle goden van Arbela, alle goden van Kalzi, alle goden van Haran, alle goden van het land Assur; de goden van Babel, Borsippa en Nippur, alle goden van Sumer en Akkad, alle goden der landen, de goden van hemel en aarde”.

C. *Het onderwerp van het verdrag* (41-45). Alvorens met de verdragsclausules te beginnen, volgt eerst nog een korte aanduiding van het onderwerp van het verdrag. Deze passage luidt: „Het verdrag, dat Assarhaddon, de koning van het heelal, de koning van Assur, ten overstaan van de grote goden van hemel en aarde met U gesloten heeft betreffende Assurbanipal, de kroonprins, de zoon van Assarhaddon, de koning van Assur, Uw heer, wiens naam hij (i.e. Assarhaddon) voor het kroonprinsschap heeft genoemd en wien hij heeft aangesteld. Wanneer Assarhaddon, de koning van Assur, zal komen te overlijden, zult gij Assurbanipal, de kroonprins, op de konings-

troon doen zitten en hij zal de koninklijke heerschappij van Assyrië over U uitoefenen". Zonder nadere aankondiging gaat het verdrag nu over tot de verdragsclausules, wat m.i. op een onregelmatigheid in de tekst wijst.

D. *De verdragsclausules* (49-413). In de opeenvolging van de verdragsclausules blijkt weer hetzelfde streven naar volledigheid, dat ons reeds eerder was opgevallen. In zijn bezorgheid om maar geen enkele mogelijkheid van rebellie ongenoemd te laten, wordt tot in de fijnste bijzonderheden het gedrag van de vazallen ten aanzien van Assarhaddon en Assurbanipal, zijn zoon, uitgestippeld; maar dit streven naar een zo groot mogelijke volledigheid heeft echter onvermijdelijk ten gevolge dat het verdrag nog al eens in herhalingen vervalt. Al met al heeft de koning met dit verdrag echter een uitstekende handleiding geschreven voor toekomstige oproerkraaiers, en uit de levendigheid en de uitvoerigheid, waarmede verschillende mogelijkheden van rebellie worden weergegeven, zou men tot de conclusie kunnen komen, dat vele voorbeelden van rebellie een historische achtergrond hebben en reeds vroeger daadwerkelijk in de praktijk zijn gebracht.

De verdragsclausules zijn alle vervat in conditionele zinnen en bijgevolg zijn al deze clausules tezamen een opeenstapeling van conditionele zinnen, één lange protasis vormend, die zijn complement vindt in de aaneenrijging van vele vloekformules, die weer één lange apodosis vormen. Het verdrag kunnen wij dus zien als praktisch één lange zin, naar een schema dat wij vinden in een kort verdragsfragment uit Istanbul uit de tijd van koning Sîn-šar-iškun, dat luidt: „Wanneer gijlieden tegen dit verdrag van Sîn-šar-iškun, de koning van Assur, Uw heer, zijn zonen (of) kleinzonen zondigt, dan zal de god Nergal, de voortreffelijke heer, Uw bloed in de ravijnen en dalen van het gebergte doen stromen” (vgl. Weidner, AfO XIII, Taf. XIV, Assur 13955z, waar deze tekst enigszins verminkt naar een foto werd gepubliceerd).

In de verdragsclausules komen de volgende zaken ter sprake:

1. Assurbanipal moet Assarhaddon opvolgen, en hiervoor zullen de vazallen zorgen door de kroonprins te beschermen, eerlijk tegen hem te zijn en zelfs voor hem te strijden en te sterven. Zij mogen het woord van Assarhaddon niet breken en een andere zoon van Assarhaddon in de plaats van Assurbanipal op de troon zetten (49-61).
2. Zij zullen niet vijandig tegen de kroonprins handelen en hem uit het koningschap over Assyrië zetten. Zij zullen geen broer of vreemde vorst over zich toelaten (62-72).
3. Zij zullen niet luisteren als er kwaad van Assurbanipal gesproken wordt door wie dan ook, maar in dat geval zullen zij het terstond aan hem melden (73-82).

4. Bij minderjarigheid van Assurbanipal en Šamaš-šum-ukīn zullen zij er voor zorgen, dat de kroonprinsen respectievelijk op de tronen van Assur en Babel komen te zitten en alles, wat Assarhaddon hun gegeven heeft, zullen zij hen laten houden (83-91).
5. Tussen Assurbanipal en zijn broers zullen zij het volmaakte recht handhaven, oprecht met hen spreken en hen bewaren (92-100).
6. Tegen Assurbanipal en zijn broers zullen zij niets opstandigs ondernemen (101-107).
7. Zodra zij iets kwaads over Assurbanipal horen, van wie dan ook, zullen zij hem dat melden (108-122).
8. Zij zullen niets slechts tegen hem doen, hem niet grijpen of doden, of hem aan de vijand uitleveren. Zij zullen hem niet uit het koningschap weren en met een vreemde koning of heer een verdrag sluiten (123-129).
9. Wanneer zij horen van een revolutie tegen hem, dan zullen zij de oproerkraaiers doden, en zo zij daartoe onmachtig zijn, hem op de hoogte stellen van het complot en hem bij het opruimen daarvan steunen (130-146).
10. Zij zullen met de oproerkraaiers geen gemene zaak maken, maar het loyaal hem rapporteren en bij het opruimen van het complot behulpzaam zijn (147-161).
11. Wanneer er een binnenlandse revolutie tegen hem losbarst, dan zullen zij de kroonprins en zijn broers beschermen (162-172).
12. Wanneer iemand van hem afvalt, dan zullen zij geen gemene zaak met deze maken; zij zullen hen met geweld grijpen en naar Assurbanipal vluchten (173-179).
13. Onduidelijk, door lacunes (180-187).
14. Als Assarhaddon sterft, zullen zij Assurbanipal als hun koning aanvaarden en geen andere koning of heer over zich aanstellen (188-197).
15. Helaas beschadigd (198-211).
16. Zij zullen geen vergadering organiseren en een uit hun midden als koning aanvaarden (212-213).
17. Zij zullen niet toelaten, dat wie ook de troon grijpt, maar Assurbanipal tot koning maken (214-228).
18. Zij zullen voor hem sterven, al het goede doen, hem goede raad geven en oprecht met hem omgaan (229-236).
19. Wanneer Assarhaddon bij minderjarigheid van zijn zoons mocht komen te overlijden en iemand, wie ook, Assurbanipal doodt, dan zullen zij met deze geen gemene zaak maken, maar een van de zonen van Assurbanipal op de troon zetten (237-248).
20. Zij zullen dan zelfs wachten op de geboorte van een zoon van Assarhaddon of Assurbanipal en de opstandelingen verdelen. Zij zullen op geen

enkele wijze Assurbanipal, de kroonprins, vermoorden, hetzij door vergiftiging van voedsel en drinken of door magie (249-265).

21. Zij zullen hem liefhebben als zichzelf en tegen hem geen kwaad spreken van zijn broers of deze kwaad berokkenen (266-282).

22. Zij zullen de woorden van dit verdrag hun zonen inscherpen (283-301).

23. Mocht iemand in opstand komen tegen Assarhaddon, dan zullen zij geen gemene zaak met deze maken, maar hem bestrijden en hem verslaan, teneinde Assurbanipal de troon van zijn vader te doen beklimmen (302-317).

24. Zij zullen geen twist brengen tussen hem en zijn vader (318-327).

25. Onduidelijk (328-335).

26. Zij zullen geen strijd veroorzaken tussen de broers onderling, maar zij zullen de aanstokers tot tweedracht grijpen en het melden aan Assurbanipal (336-352).

27. Bijna geheel verloren (353-359).

28. Bij overlijden van Assarhaddon zullen zij Assurbanipal niet opzetten tegen zijn familie (360-372). Laatste deel van deze passage is afgebroken.

29. Zij zullen niets doen om de eed ongedaan te maken (373-376).

30. Zij zullen het verdrag, dat voor eeuwig zal zijn, nooit breken (377-384).

31. Zij zullen ook verantwoordelijk zijn voor het nageslacht. „Voor eeuwig is Assur hun god en Assurbanipal, de kroonprins, hun heer” (385-396).

32. Zij zullen het gezegelde document niet verachten of pogen de eed op enigerlei wijze ongedaan te maken, maar het als hun god bewaren (in een tempel?) (397-409).

33. Zij zullen niets doen om het document, waarop het verdrag is neergeschreven, te vernietigen (410-413).

E. *De Vloekformules* (414-472). Hier worden verschillende goden opgesomd met hun stereotiepe straffen in een vorm, die wij reeds in het kleine verdragsfragmentje van Sîn-šar-iškun hebben aangetroffen. Hier zien wij ook weer hetzelfde streven naar totaliteit en het zou ons zeker te ver voeren, als wij hier alle vloeken zouden vertalen. Wij zullen dus eclecticisch te werk moeten gaan en wij vertalen enkel de vloekformules van Sîn (de maangod), Šamaš (de zonnegod) en van de godenmoeder Bēlet-ilê.

„Sîn, de straling van hemel en aarde, moge U met melaatsheid bedekken, Uw binnentreden bij goden en koning moge hij niet bevelen. Zwerft in de steppe als wilde ezels en gazellen” (419-421).

„Šamaš, het licht van hemel en aarde, moge over U geen juist en rechtvaardig oordeel vellen, hij moge de blik van Uw ogen verwarren (*ni-til IGI.II-ku-nu liš-ši-ma*); wandelt voortdurend in duisternis” (422-424).

„Bēlet-ilê, de gebiedster der schepping, moge het baren in Uw land afsnijden, op straten en pleinen moge zij Uw voedster tevergeefs doen verlangen naar

het geroep van kleine kinderen" (437-439) (citaat uit het epos van de god Irra; op grond hiervan r. 439 te lezen *ina SILA re-bet li-ša-[am-ma t]a-rit-ku-un*).

F. *De zelfvervloeking van de vazallen*. In regel 494-512 wordt deze opsomming van vloekformules onderbroken. De vazallen worden sprekend ingevoerd: zij vragen de goden er op te willen toezien, dat zij de verdragsbepalingen naleven; in geval zij daarin te kort schieten, mogen de goden, die getuige zijn bij het verdrag, dit „bezoeken aan hen, hun zaad en het zaad van hun zaad". Het opsommen van vervloekingen kan aan iemand voorbijgaan, maar niet de woorden, die zij zelf hebben gesproken. Weer een bewijs er voor, hoe belangrijk Assarhaddon het verdrag vond. Hij wil geen mogelijkheid onbeproofd laten de vazallen te binden.

G. *Herbaling van de korte inhoud van het verdrag* (513-518). De passage F onderbreekt de vloekformules, en bijgevolg ook de gang van de grote nazin, die door de aaneenrijging van de vloekformules gevormd wordt. Hierdoor is een nieuwe voorzin nodig, die het mogelijk maakt de draad van het voorafgaande weer op te nemen. Dit is dus niet een nieuw onderdeel van het verdrag, maar een invoeging, die de onderbreking van de vloekformules door de passage F ongedaan moet maken.

H. *Vloekformules, vaak in de vorm van vergelijkingen* (519-668'). In r. 519 beginnen de vloekformules weer, die tot het eind van het verdrag voortgaan, waarvan slechts enkele nog de oude vorm van passage E hebben. Meestal hebben zij nu de vorm van vergelijkingen, die de vazallen aanschouwelijk moeten maken wat er met hen gaat gebeuren, als zij in gebreke blijven. De tekst van enkele vergelijkingen laat zelfs door de toevoeging van het aanwijzende voornaamwoord uitkomen, dat bij de openbare voorlezing van het verdrag deze vergelijkingen werden geadstrueerd met de vertoning van de in de vergelijkingen genoemde voorwerpen. Wanneer b.v. in r. 594-598 wordt gezegd: „Zoals een honingraat met gaten doorboord is, zo mogen zij (i.e. de goden) Uw vlees, het vlees van Uw vrouwen, Uw broers, Uw zonen en Uw dochters tijdens Uw leven met gaten doorboren", dan werd bij de voorlezing hiervan een honingraat getoond. Deze vergelijkingen zijn het meest interessante deel van het verdrag, omdat de voorbeelden alle aan het dagelijkse leven zijn ontleend en ons zodoende een kijkje geven in een wereld, waarin de vele officiële teksten van het Assyrische rijk ons zozelden een blik laten slaan. Een keerzijde hierbij is echter, dat deze vergelijkingen juist daardoor zo moeilijk zijn, daar vele daarin voorkomende woorden bij de huidige stand der Assyriologie door ons nog niet begrepen kunnen worden. Het zou ons in dit verband te ver voeren alle vergelijkingen hier te vertalen, en dus zullen wij weer moeten volstaan met een keuze, die U toch een indruk geeft van de aard van deze vergelijkingen.

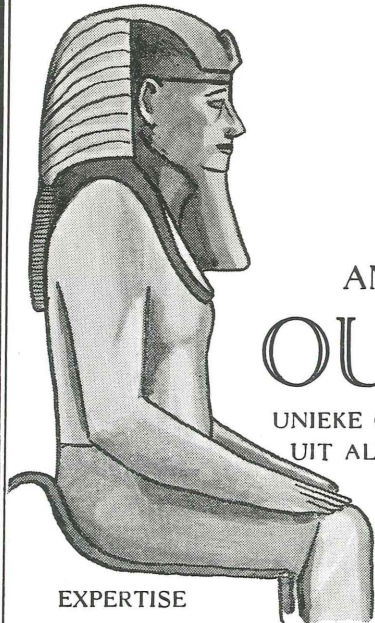
„Evenals de honing zoet is, zo moge het bloed van Uw vrouwen, Uw zonen en Uw dochters zoet zijn in Uw mond” (568-569); „Evenals een hert wordt opgejaagd en gedood, zo mogen Uw vijanden U, Uw broers en Uw zonen opjagen en doden” (576-578); „Evenals de galblaas bitter is, zo moogt gij, Uw vrouwen, Uw zonen en Uw dochters bitter zijn tegen elkander” (646-648); „Evenals het binnenste van een hol leeg is, zo moge Uw binnenste leeg worden (641-642). In de eerste aankondiging van het verdrag in Phœnix vindt U nog enkele andere vergelijkingen vertaald, maar daarbij is de vertaling om de bovengenoemde reden niet altijd even zeker.

I. *Colophon*. De normale aanduiding van dag en jaar met een korte vermelding van het genre van de tekst van het tablet (669'-674').

Zo zijn wij dan aan het einde van de beschrijving van het verdrag gekomen. Veel zou er nog gezegd kunnen worden, maar daarvoor is hier geen gelegenheid meer. In ander verband hoop ik dit verdrag te vergelijken met andere ons ter beschikking staande verdragen, speciaal met het materiaal uit de Bijbel.

Leiden, april 1960

R. FRANKENA

grieks
romeins
egyptisch

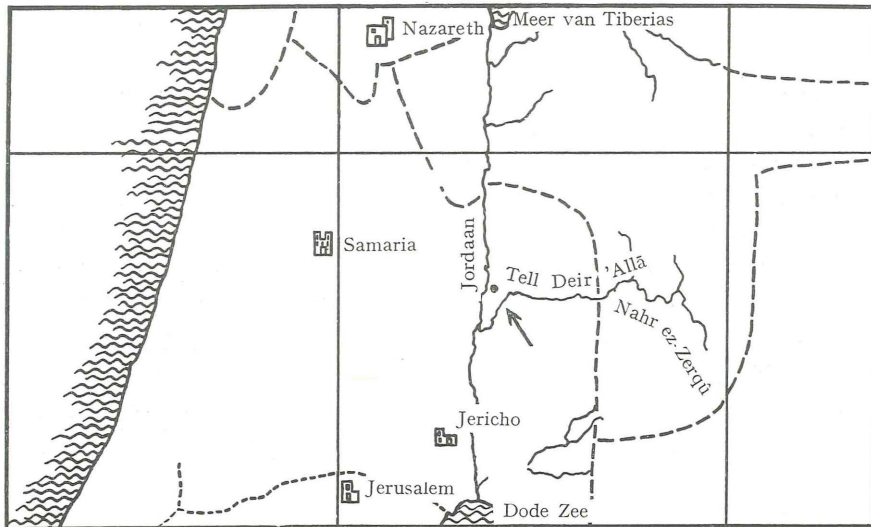
ANTIEKHANDEL
OUDHEID

UNIEKE COLLECTIE OUDE KUNST
UIT ALLE LANDEN DER AARDE

leverancier aan
diverse musea

EXPERTISE
WIJNHAVEN 21a DEN HAAG TEL. 070-116214

OPGRAVINGEN TE TELL DEIR 'ALLĀ ONDER AUSPICIËN VAN DE
THEOLOGISCHE FACULTEIT DER RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN
TELL DEIR 'ALLĀ IN TRANSJORDANIË

Afb. 15. Tell Deir 'Allā (↖), aardrijkskundige ligging.

Afb. 16. Tell Deir 'Allā, gezien vanuit het noorden.
In het midden op de tell ziet men de vakken en de sleuf van onze opgraving.